

1 ÚVOD

Identifikace a hodnocení úspěšných strategií základních škol vzdělávajících znevýhodněné žáky bylo jedním z důležitých specifických úkolů České školní inspekce (dále i „ČŠI“) ve školním roce 2019/2020. Důležitost tohoto tématu je mimo jiné dána důrazem na snižování nerovností ve vzdělávání jako jedné ze tří definovaných priorit Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020, jejíž účinnost v tomto roce končí. Záměrem České školní inspekce je představit prostřednictvím této tematické zprávy hlavní zjištění vztahující se k realizovaným strategiím vybraných základních škol v oblasti vzdělávání žáků nejen ve znevýhodněných lokalitách. Tematická zpráva tak navazuje na obecnější zjištění uvedená v tematické zprávě České školní inspekce *Kvalita vzdělávání v sociálně vyloučených lokalitách* z roku 2015.¹

1.1 Vzdělávání žáků ze znevýhodněného prostředí

Vzdělávání je považováno za jeden z nástrojů, který může pomáhat zmírňovat sociální nerovnosti ve společnosti. Česká školní inspekce již delší dobu upozorňuje na skutečnost, že vzdělávací výsledky žáků² jsou silně závislé na socioekonomickém statusu (dále i „SES“) rodin, ze kterých pocházejí. To pak potvrzuje také řada dalších národních i mezinárodních výzkumů. Zároveň se obecně má za to, že kvalitní školy dokážou rodinné zázemí částečně kompenzovat a vzdělanostní handicapy žáků pocházejících z rodin s nízkým SES do určité míry vyrovnávat.³ Vzhledem k prokázané rozdílné efektivitě jednotlivých škol má tento předpoklad zřejmě opodstatnění.⁴ Vzdělávací systém České republiky se v tomto ohledu na základě mezinárodních srovnání opakovaně jeví spíše jako ten, který reprodukci nerovností ve společnosti posiluje, tj. žáky s méně příznivým rodinným zázemím nedokáže ve vzdělávání účinně motivovat a podpořit. Nerovnosti ve vzdělávacím systému České republiky dokládají opakovaně mezinárodní šetření výsledků vzdělávání.⁵ Ukazuje se, že ve vzdělávání existuje forma „Matoušova efektu“⁶, tj. že žáci s lepším socioekonomickým zázemím dělají v průběhu vzdělávání větší pokrok než žáci se zázemím horším. Počáteční znevýhodnění žáků mají později kumulativní efekt, protože pozdější učení navazuje na předchozí výsledky. Také v mezinárodních šetřeních se ukazuje, že rozdíly je možné vysledovat už brzy po zahájení školní docházky (šetření TIMSS – ve věku 10 let) a tyto rozdíly se dále zvyšují.⁷ Se žáky, pro které rodinné zázemí představuje znevýhodněnou pozici pro jejich vzdělávací dráhu, se setkávají v nižší či vyšší míře v podstatě všechny základní školy v České republice.

Cílem České školní inspekce, prostřednictvím tematického šetření, bylo proto shromáždit zkušenosti vybraných základních škol, které mají ke vzdělávání žáků z vyloučeného prostředí⁸, popř. žáků, jejichž vzdělávací dráha může být vzhledem k nepříznivému rodinnému prostředí významně limitována, proaktivní přístup, a kterým se i přes složitě

¹ Tato zpráva je dostupná na <https://www.csicr.cz/cz/DOKUMENTY/Publikace>.

² Týká se to samozřejmě také dětí a studentů, nicméně vzhledem k tomu, že tematická zpráva pojednává o základních školách, bude v textu používán většinou pouze pojem „žák“.

³ Sammons, P., Hillan, J. & Mortimore, P. (1995) Key characteristics of effective schools: a review of school effectiveness research (London, OFSTED/ Institute of Education, University of London).

⁴ Paralelně ke zjištěním ze zahraničních výzkumů efektivitě vzdělávání můžeme předpokládat, že rozdíly v efektivitě jednotlivých škol jsou poměrně vysoké. Rozdíly mezi školami vysvětlují 5–18 % rozdílu ve zjištěných výsledcích vzdělávání žáků, ještě podstatnější pro výsledky vzdělávání jsou faktory na úrovni třídy. Kombinovaný vliv třídy a školy na výsledky vzdělávání se odhaduje v rozmezí 15–50 %, při kontrole vstupních rozdílů mezi žáky. (Sammons, P. (2007). School effectiveness and equity: Making connections. Reading, UK: Centre for British Teachers).

⁵ Dopadu socioekonomického statusu žáků do vzdělávání se v publikaci ČŠI podrobně věnuje např. Sekundární analýza PIRLS 2016 Role rodičů, učitelů a moderních technologií v rozvoji čtenářské gramotnosti žáků 4. tříd ZŠ v České republice, ČŠI 2019 (dostupné na <https://www.csicr.cz/cz/DOKUMENTY/Publikace>).

⁶ V sociologii vzdělávání se tímto pojmem označuje výhoda dětí z rodin s vyšším kulturním kapitálem, které jsou v lepší pozici na začátku školní docházky, ale také v průběhu školní docházky nabývají dovedností vyšším tempem. Hovoří se proto o kumulativní výhodě dané dostupnými zdroji v rodině. Dalším mechanismem může např. být, že dětem, které projeví v raném věku určité nadání, je věnována vyšší péče než těm, které možnost projevit svoje nadání nemají, a naopak se setkávají s předsudky. Obecně jde o princip, který napomáhá rozevírání nůžek mezi úspěšnými a těmi méně oceňovanými. Pojem se odvozuje od biblického výroku svatého Matouše: „Kdo má, tomu bude dáno a bude mít ještě víc; ale kdo nemá, tomu bude odňato i to, co má.“

⁷ OECD (2018), Equity in Education: Breaking Down Barriers to Social Mobility, PISA, OECD Publishing, Paris.

⁸ Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR, 2015, GAC spol. s r. o. uvádí, že sociální vyloučení ve vztahu k chudobě představuje vrcholek ledovce. Materiální deprivace se v něm snoubí s bariérami limitujícími uplatnění na otevřeném trhu práce a trhu s bydlením, omezeným přístupem k veřejným službám, nízkou politickou participací a v řadě případů i s prostorovou segregací a symbolickou stigmatizací lidí, kteří v těchto podmínkách žijí. Sociálně vyloučený člověk čelí komplexu problémů, jako jsou nezaměstnanost, diskriminace, nízká kvalifikace, nízké příjmy, špatná kvalita bydlení, špatný zdravotní stav či rozpad rodiny. V českém kontextu, kde ve více než polovině ze sociálně vyloučených lokalit tvoří většinu Romové, se přidává k řečenému i fenomén etnické diskriminace. Jednou z charakteristik sociálně vyloučených osob je zpravidla nízká úroveň vzdělání. (analýza a více informací k definici vyloučených lokalit dostupné na [esfcr.cz](https://www.esfcr.cz)).